

Gospodarski arhivi v predlogu nove slovenske arhivske zakonodaje

JOŽE ŽONTAR

Na 4. mednarodnem kongresu arhivov v Stockholmu leta 1960 je R. Marquant, konservator Francoskega nacionalnega arhiva v referatu z naslovom Arhivi, ter sodobna ekonomska in družbena raziskovanja¹ prikazal uveljavljanje spoznanja o pomenu arhivskega gradiva s področja gospodarskih dejavnosti. Že nekaj časa se govori v Zahodni Evropi o novih vzpodbudah za gospodarske arhive.² Pri nas je bilo X. zborovanje arhivskih delavcev Slovenije v Ankaranu leta 1981 izrečno posvečeno arhivskemu gradivu gospodarskih organizacij.³ V zadnjem času pa so bili v zvezi z arhivskim gradivom gospodarskih subjektov v ospredju problemi zaradi stečajev ter reorganizacij podjetij.⁴

Klasična definicija opredeljuje gospodarske dejavnosti kot proizvodnjo, razdeljevanje in porabo dobrin in storitev za zagotavljanje človeških potreb (za vrste gospodarskih dejavnosti gl. Uredbo o uvedbi in uporabi standardne klasifikacije dejavnosti, Uradni list RS, št. 34/94). Poznamo razne vrste gospodarskih subjektov, temeljni vir za urejanje njihovega statusa pri nas pa je Zakon o gospodarskih družbah (Uradni list RS, št. 30/93, 29/94), ki ga je sprejel Državni zbor RS 27. maja 1993. S sprejetjem tega zakona je bil dokončno odpravljen socialistični sistem organiziranosti gospodarskih subjektov. Ko je stopil v veljavo, je prenehal veljati tudi Zakon o podjetjih (Uradni list SFRJ, št. 77/88, 40/89, 46/90, 61/90), ki je oblikoval vmesne pravne organizacijske oblike, veljavne v obdobju dogovorne ekonomije. V postopku oblikovanja novega slovenskega gospodarskega prava so bili sprejeti še posebni predpisi, ki urejajo pravni položaj, organizacijo in opravljanje posameznih vrst gospodarskih dejavnosti (Zakon o zadrugah, Uradni list RS, št. 13/92, 7/93, Zakon o bankah in

hranilnicah, Uradni list RS, št. 1/91, 38/92, 46/93, Obrtni zakon, Uradni list RS, št. 50/94, Zakon o zavarovalnicah, Uradni list RS, št. 64/94).⁵ Izhajajoč iz ustavne določbe, da je gospodarska pobuda svobodna (Ustava RS, 74. člen), je treba računati s tem, da bo po lastninskem preoblikovanju podjetij pretežna večina gospodarskega arhivskega gradiva nastajala v zasebni sferi, da pa bo tudi del podjetij, v katerih bo udeležba države ali lokalnih skupnosti na lastnini večinska. Ker pa v tem primeru država oziroma lokalne skupnosti ne nastopajo v svoji funkciji organa oblasti, takega arhivskega gradiva ne moremo imeti za javno arhivsko gradivo in bodo zanj veljali predpisi kot za zasebno arhivsko gradivo. To pa ne izključuje možnosti, da ga gospodarski subjekt izroči javnemu arhivu, na kar ga navaja že dejstvo, da je njegov lastnik (lahko samo večinski) javna pravna oseba.

V sodobni družbi so določene gospodarske dejavnosti nujne zaradi zadovoljevanja družbenih in gospodarskih potreb. Govorimo o takojmenovani gospodarski infrastrukturi, v katero štejemo energetiko, promet in zveze, komunalno in vodno gospodarstvo ter gospodarjenje z drugimi vrstami naravnega bogastva. Sredstva gospodarske infrastrukture se opredeljujejo kot javne dobrine s številnimi specifičnostmi, zlasti glede lastnine in položaja v pravnem prometu. Pravna ureditev javnih dobrin je predmet upravnega prava. Za te dejavnosti uporablja slovenska zakonodaja naziv gospodarske javne službe, njihovo upravljanje pa je v pristojnosti države oziroma lokalnih skupnosti (Zakon o gospodarskih javnih službah, Uradni list RS, št. 32/93). Zato štejemo arhivsko gradivo gospodarskih javnih služb med javno arhivsko gradivo.

V nadaljevanju pa bomo govorili o zasebnem dokumentarnem in arhivskem gradivu, ki nastaja pri gospodarskih dejavnostih.

V večini primerov je interes gospodarskih subjektov glede dokumentarnega gradiva zelo omejen. Predvsem se nanaša na gradivo, ki se morebiti še potrebuje za pravne namene ter za poslovne ali tehnične informacije. Iz dnevne prakse vemo, da je le malo gospodarskih subjektov, ki se zavedajo pomena dokumentarnega gradiva, ki nastaja pri njihovem poslovanju, za namene raziskovalne dejavnosti in kulture, pred-

¹ Archivum, X, 1960, str. 127-146; v srbohrvatskem prevodu: Arhivist, IX, zv. 3-4, Beograd 1960, str. 29-46.

² Prim. Maurice Hamon, Les entreprises et leurs archives: le temps des mutations, La Gazette des Archives, NS št. 141, 1988, str. 171-175. - Sylvie Dessolin-Baumann, L'archiviste d'entreprise: portrait d'un homme nouveau, La Gazette des Archives, NS št. 154, 1991, str. 147-176.

³ Arhivi, Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije, IV, št. 1-2, Ljubljana 1981.

⁴ Peter Pavel Klasinc, Usoda arhivskega in dokumentarnega gradiva ob stečajih in reorganizacijah podjetij, Sodobni arhivi '92, Maribor 1992, str. 16-23; isti, Reševanje arhivskega in dokumentarnega gradiva s projektom javnih del, Sodobni arhivi '93, Maribor 1993, str. 23-30.

⁵ Šime Ivanjko-Marijan Kocbek, Pravo družb. Statusno gospodarsko pravo, Ljubljana 1994, 608 str.

vsem zgodovine.⁶ Le v zelo redkih primerih je to zadostna osnova za ohranitev in vzdrževanje arhivskega gradiva. Na tem področju čaka arhive še pomembna naloga, da z raznotero kulturo in izobraževalno dejavnostjo širijo spoznanje o pomenu arhivskega gradiva in v tem oziru motivirajo odgovorne v podjetjih. Ne nazadnje pa morajo to spoznanje izveljavljati tudi z osebnimi kontakti. Doseči bo treba nadalje aktivnejšo vlogo gospodarskih zborov v tem pogledu. Za vzgled si lahko postavimo dejavnost teh zborov v Nemčiji, ki igrajo pomembno vlogo tudi pri izgradnji mreže gospodarskih arhivov.⁷

Javni interes glede dokumentarnega gradiva, ki nastaja pri poslovanju gospodarskih subjektov, je dvojen. Prvič je ta interes povezan z zagotavljanjem pravne varnosti. Zato Zakon o gospodarskih družbah (62. člen) predpisuje, da morajo družbe hraniti letna poročila v skladu z zakonom (tu ni mišljen Zakon o računovodstvu, ker se ne uporablja za gospodarske družbe), hrambo knjigovodskih listin in drugih dokumentov pa določa ustrezní knjigovodski standard. V Republiki Sloveniji se uporabljajo mednarodni računovodski standardi, ki jih je sprejel Svet za mednarodne računovodske standarde.⁸ Obstojijo tudi druge vrste gradiva pri gospodarskih subjektih, za katere bi morala biti predpisana obvezna hramba (npr. dokumenti o delovni dobi, gradbena dokumentacija ipd.) in upajmo, da bo to s področno zakonodajo ustrezno urejeno. Ker Zakon o gospodarskih družbah ni celovito uredil vprašanja hrambe dokumentarnega gradiva, ki mu v primeru prenehanja gospodarskega subjekta niso pretekli roki obvezne hrambe, nima pa lastnosti arhivskega gradiva, smo morali urediti to vprašanje v predlogu Zakona o arhivskem gradivu in arhivih (3. odstavek 23. člena; 393. člen Zakona o gospodarskih družbah navaja le poslovne knjige, knjigovodsko dokumentacijo in dokumentacijo o likvidacijskem postopku, ki jo je treba v takem primeru hraniti).⁹ S tem smo želeli odpraviti nejasnosti, ki nastajajo v takih primerih, predvsem pa prepre-

čiti nalaganje obveznosti arhivom glede dokumentarnega gradiva, ki nima lastnosti arhivskega gradiva v smislu zakonske opredelitve.

Drugič pa Ustava RS v 73. členu določa, da je vsakdo - torej tudi gospodarski subjekt - dolžan v skladu z zakonom varovati naravne znamenitosti in redkosti ter kulturne spomenike. Ker naj nastopi varstvo arhivskega gradiva na podlagi zakona, se javnim arhivom s tem v zvezi postavlja naloga, da seznanijo lastnike, katerih dokumentarno gradivo ima lastnosti arhivskega gradiva, kako morajo varovati to gradivo ter kaj jim s tem v zvezi lahko nudi arhiv. Ustavna določba pa daje tudi osnovo za močnejše poseganje v zasebno arhivsko gradivo, seveda le v zelo utemeljenih primerih, določenih z zakonom (zato govori Ustava RS le o kulturnih spomenikih kot najvišji kategoriji kulturne dediščine).

Postopek varstva zasebnega arhivskega gradiva, ki je bil v predlogu Zakona o arhivskem gradivu in arhivih predviden v obliki razglašanja (usklajen je bil z osnutkom Zakona o kulturni dediščini) po mnenju ekspertov Mednarodnega arhivskega sveta, ki so v mesecu oktobru 1994 obiskali slovenske arhive, ni primeren. Razglašanje ne more biti splošna osnova za "nastajanje zasebnega arhivskega gradiva", ker preveč posega v zasebno lastnino. Zato je bilo treba v tem delu zakon ustrezno dopolniti oziroma spremeniti glede na to, da naj za lastnika arhivskega gradiva nastopijo naloge varstva po samem zakonu. Obenem pa je bilo treba dati ministru za kulturo možnost, da v utemeljenih primerih (kadar gre za posebno pomembno arhivsko gradivo, zlasti če je ogroženo) z odločbo naloži lastniku konkretne obveznosti v zvezi s hrambo, uporabo, izvozom ali prodajo gradiva. Seveda se je treba zavedati, da pomeni nalaganje obveznosti omejevanje lastnika, ki ima za posledico odškodnino, do katere je lahko upravičen lastnik arhivskega gradiva.

Če želimo govoriti o "nastanku arhivskega gradiva", je to v vsakem primeru spoznanje oziroma ugotovitev, da ima določeno dokumentarno gradivo lastnosti arhivskega gradiva. Pristojni arhiv pa mora imeti pravico in nalogo, da to ugotavlja. Lahko bi temu ugotavljanju rekli tudi evidentiranje arhivskega gradiva, če želimo z enim pojmom zajeti vse, tudi zasebno gradivo, le da se to opravlja - glede na lastnino arhivskega gradiva - na specifične načine (npr. pri javnopravnih osebah s tem, da ji da arhiv navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega). Povezava "nastanka arhivskega gradiva z odbiranjem arhivskega gradiva" skriva v sebi veliko nevarnost. V tem primeru bi bilo namreč po Kazenskem zakoniku (Uradni list RS, št. 63/94) varovano le odbrano arhivsko gradivo, ne pa arhivsko gradivo, ki je vsebovano v dokumentarnem gradivu, preden je bilo odbrano. Tu pa obstoji tudi največja nevarnost za njegovo uničenje.

⁶ Prim. Branko Radnolovič, Organizacija gospodarskih arhivov v nekaterih zahodnih državah, Arhivi, Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije, XVI, št. 1-2, Ljubljana 1993, str. 110-111. • Anna Christina Ulfspärre, The Management of Business Records, ICA handbooks series, 8, 1988, str. 27-29. • Isabelle Guérin-Brot, Les archives des entreprises: conseils pratiques d'organisation, Archives nationales, 1989 (2. izd.), 88 str.

⁷ Prim. Staatliche Archive begrüssen Errichtung des Bayerischen Wirtschaftsarchivs, Nachrichten aus den Staatlichen Archiven Bayerns, München, Oktober 1994, str. 9. 10.

⁸ Zbirko 29 mednarodnih računovodskih standardov sta izdala SIDK v Republiki Sloveniji in Zveza računovodij, finančnikov in revizorjev Slovenije, Ljubljana 1993.

⁹ Kot predlog Zakona o arhivskem gradivu in arhivih je mišljeno besedilo, objavljeno v Poročevalcu Državnega zbora RS, št. 34/94.

Citirani člen Ustave RS nadalje določa, da država in lokalne skupnosti skrbijo za ohranjanje naravne in kulturne dediščine. Zakonska konkretizacija je določbe pa pomeni, da morajo imeti regionalni arhivi, ki so že doslej imeli tudi funkcijo gospodarskih arhivov, oddelke za gospodarsko gradivo, v katerega bodo sprejemali odbrane arhivsko gradivo likvidiranih podjetij, podjetij, ki ne bodo vzdrževala lastnega arhiva ipd. Predlog zakona o arhivskem gradivu in arhivih dopiše tudi možnost, da arhiv prevzame privatno gospodarsko gradivo kot depozit ali pa da ga odkupi (16. člen). Poudariti pa moramo, da je zakon naravnani na arhivsko gradivo, kot je opredeljeno v 2. členu predloga, ker regionalni arhiv ne sme biti ustanova, ki bo reševala probleme hranjenja dokumentarnega gradiva podjetja.

Ne glede na to, ali bo imel gospodarski subjekt svoj arhiv ali pa bo arhivsko gradivo izročal regionalnemu, t.j. državnemu arhivu, mora arhiv razviti svetovalno službo tako glede hranjenja in vzdrževanja arhivskega gradiva gospodarskih subjektov ter odbiranja in usposabljanja za uporabo.

Zakon mora urejati pravne osnove varstva arhivskega gradiva za naprej, ne sme pa zamenjati trenutno aktualnih vprašanj, povezanih z nastajanjem pravnega reda, sprejetelega z Ustavo RS. Za gospodarsko področje so zlasti pomembni predpisi o denacionalizaciji, o zadrugah ter o lastninskem preoblikovanju podjetij. S temi zakoni se odpravlja družbena lastnina, produkcijsko in drugo premoženje, ki je bilo v družbeni lastnini, se ponovno vrača v sfero zasebne lastnine. Vprašanja, povezana z arhivskim gradivom ob denacionalizaciji, je uredil že Zakon o denacionalizaciji (Uradni list RS, št. 27/91), ki je določil, da se arhivsko gradivo, ki je bilo pridrževano (kot posledica zaplembe ali nacionalizacije premoženja) in je sestavni del zbirke arhiva, upravičencem vrača v last, ne pa v posest (17. člen). Vprašanja v zvezi z lastninskim preoblikovanjem podjetij (Uradni list RS, št. 55/92, 7/93, 31/93, 43/94; banke in zavarovalnice se lastninijo po posebnih predpisih) ter v zvezi s

privatizacijo zadrugištv (Zakon o zadrugah, Uradni list RS, št. 13/92, 7/93) je bilo treba urediti v predlogu Zakona o arhivskem gradivu in arhivih. Iz 64. in 65. člena predloga zakona izhaja, da arhivskega gradiva, ki je nastalo pri družbenem podjetju oz. družbeni zadrugi ni mogoče privatizirati in da ga je treba v skladu z določbami Zakona o naravni in kulturni dediščini (Uradni list SRS, št. 1/81, 42/86 in RS št. 26/92) izročiti pristojnemu arhivu.

Za zaključek naj poudarim, da so v predlogu Zakona o arhivskem gradivu in arhivih upoštevane dosedanje izkušnje arhivov, da pa bo prilagoditev evropski zakonodaji terjala tudi spremembo nekaterih dosedanjih predstav o arhivski dejavnosti, in to predvsem na področju zasebnega arhivskega gradiva ter arhivskega gradiva lokalnih skupnosti.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE WIRTSCHAFTSARCHIVE IM NEUEN SLOWENISCHEN ARCHIVGESETZESENTWURF

JOŽE ŽONTAR

In der Einleitung behandelt der Beitrag das System der Wirtschaftsorganisation aufgrund der neuen slowenischen Wirtschaftsgesetzgebung und dann die einzelnen mit dem Schrift- und Archivgut vom Wirtschaftsbereich verbundenen Fragen. Es geht um das Interesse der wirtschaftlichen Subjekte hinsichtlich ihres eigenen Schrift- und Archivgutes, sowie auch um die in diesem Zusammenhang den Archiven gestellten Aufgaben. Weiter wird über das öffentliche Interesse im Zusammenhang mit dem bei der Geschäftsführung der wirtschaftlichen Subjekte entstehenden Schriftgut gesprochen. Im Beitrag wird die größte Aufmerksamkeit jedoch der Frage des öffentlichen Interesses hinsichtlich des wirtschaftlichen Archivgut-sicherung gewidmet, sowie auch den Lösungen, die im Archivgutgesetzesentwurf und in den Archiven in diesem Zusammenhang vorgesehen sind.